

«Δημογραφικό» και υπογεννητικότητα στην Ελλάδα σήμερα: δημογραφικές αδράνειες και κοινωνικές προκλήσεις

Ιφιγένεια Κοκκάλη¹

Το δημογραφικό ζήτημα αποτελεί μια από τις μεγαλύτερες προκλήσεις στην Ελλάδα σήμερα. Σύμφωνα με τα στοιχεία των τελευταίων δεκαετιών, ο πληθυσμός της χώρας βαίνει μειούμενος και γηράσκων, ενώ η γονιμότητα συρρικνώνεται. Η συζήτηση επικεντρώνεται στην γονιμότητα-«υπογεννητικότητα» και στην κατάρρευσή των γεννήσεων, που το 2023 έφτασαν τις 72,3 χιλ., δηλαδή ήταν περίπου οι μισές από αυτές που καταγράφηκαν ετησίως κατά μέσο όρο την εικοσαετία 1951-1970. Οι λόγοι που ευθύνονται για αυτήν την κατάρρευσή δεν εντοπίζονται μόνο εντός του πεδίου της Δημογραφίας, αλλά αφορούν συνολικότερα τις κοινωνικές προκλήσεις που αντιμετωπίζει η Ελλάδα τις τελευταίες δεκαετίες.

Η εικόνα σήμερα, οι δημογραφικές αδράνειες στο εγγύς μέλλον, και η συνιστώσα «Μετανάστευση»

Είναι γνωστό ότι, ανάμεσα στο 2011 και το 2024, καταγράφονται σταθερά αρνητικά φυσικά ισοζύγια (γεννήσεις μείον θάνατοι), τα οποία – μαζί με τα επίσης αρνητικά μεταναστευτικά ισοζύγια της περιόδου – προκάλεσαν την μείωση του πληθυσμού κατά σχεδόν 500 χιλ. άτομα. Ταυτόχρονα, σήμερα η Ελλάδα – εκτός από μια σχετικά γερασμένη χώρα (σχεδόν το 23% των κατοίκων της είναι άνω των 65 ετών, ενώ, το 2023, οι 65+ ήταν σχεδόν 1 εκατομμύριο περισσότεροι από τους νέους 0-14 ετών) – καταγράφει από τους χαμηλότερους ετήσιους δείκτες γονιμότητας στην Ευρωπαϊκή Ένωση, με τη διαγενεακή γονιμότητα να κινείται στα 1,3-1,4 παιδιά/γυναίκα (στις γενεές που γεννήθηκαν γύρω από το 1980), δηλαδή, υπολείπεται σημαντικά του ορίου αναπαραγωγής (2,07 παιδιά/γυναίκα). Παρατηρείται, επίσης, η προσοδευτική αύξηση των ποσοστών ατεκνίας, τα οποία, για τις γενεές γύρω από το 1980, αφορούν πλέον περίπου 1 στα 5 άτομα. Καθώς, όμως, το σύστημα «πληθυσμός» χαρακτηρίζεται από σημαντικές αδράνειες, η μείωση του πληθυσμού της Ελλάδας τις επόμενες τρεις δεκαετίες θα συνεχιστεί, η δημογραφική του γήρανση επίσης, και το πρόσημο του ισοζυγίου γεννήσεων – θανάτων θα παραμείνει αρνητικό μέχρι το 2050. Επομένως, αυτή που θα προσδιορίσει καθοριστικά το εύρος της μείωσης του πληθυσμού της Ελλάδας είναι η καθαρή μετανάστευση (Κοτζαμάνης, 2023: 24-27, 29, 33-35).

Συνεπώς, δεδομένων των αδρανειών στη φυσική κίνηση του πληθυσμού, η βελτίωση των μεταναστευτικών ισοζυγίων αναδεικνύεται σε μείζον διακύβευμα για τη χώρα. Για να περιοριστεί η ένταση και το εύρος της – αναπόφευκτης – μείωσης του πληθυσμού στις επόμενες δεκαετίες, θα έπρεπε να μειωθούν οι μεταναστευτικές εκροές και να αυξηθούν οι μεταναστευτικές εισροές, ώστε να βελτιωθούν τα ισοζύγια σε βαθμό που να καταστούν θετικά.

Ας υπενθυμίσουμε συνοπτικά ότι η μείωση του πληθυσμού της Ελλάδας ξεκίνησε από το 2011, και όχι νωρίτερα, λόγω ακριβώς της μαζικής εισόδου αλλοδαπών μεταξύ 1991 και 2010, που είχε ως αποτέλεσμα ένα θετικό μεταναστευτικό ισοζύγιο κατά 795 χιλ. άτομα. Η μαζική είσοδος νέων κυρίως ατόμων σε αναζήτηση εργασίας συνέτεινε, εκτός των άλλων, στην επιβράδυνση της γήρανσης του πληθυσμού της Ελλάδας, στην αύξηση της γεννητικότητας² του και στην τόνωση της δημογραφικής δυναμικότητάς του, δεδομένου ότι η αύξηση του πληθυσμού της χώρας μεταξύ 1991 και 2011 αποδίδεται σχεδόν αποκλειστικά στην αύξηση του αριθμού των αλλοδαπών (ΔιαΝΕΟσις, 2016: 249).

Η χρηματοπιστωτική κρίση άλλαξε τη φορά των ροών και το ισοζύγιο εισόδων-εξόδων έγινε και πάλι αρνητικό, όπως στην προ- του 1990 εποχή. Κατά τη δεκαετία 2011-2021, οι έξοδοι συνεχίστηκαν, και αφορούν, αφενός, τους οικονομικούς μετανάστες που, έχοντας εγκατασταθεί στη χώρα κατά τις δυο προηγούμενες δεκαετίες, τώρα επιστρέφουν στις χώρες τους· αφετέρου, αφορούν τους νέους Έλληνες και νέες Ελληνίδες (25-34 ετών αλλά και 35-45 ετών), οι οποίοι αποδημούν. Πρόκειται κυρίως για πτυχιούχους τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, αλλά και για άτομα με κάποια άμεση ή έμμεση μεταναστευτική εμπειρία (π.χ. δεύτερη ή τρίτη γενεά μελών νοικοκυριών που είχαν μεταναστεύσει στο παρελθόν σε κάποια ευρωπαϊκή -συνήθως- χώρα, αλλά, τις προηγούμενες δεκαετίες, είχαν επιστρέψει στην Ελλάδα. Πρόκειται, δηλαδή, για την επαν-ενεργοποίηση υπαρχόντων – διαγενεακών – μεταναστευτικών δικτύων).

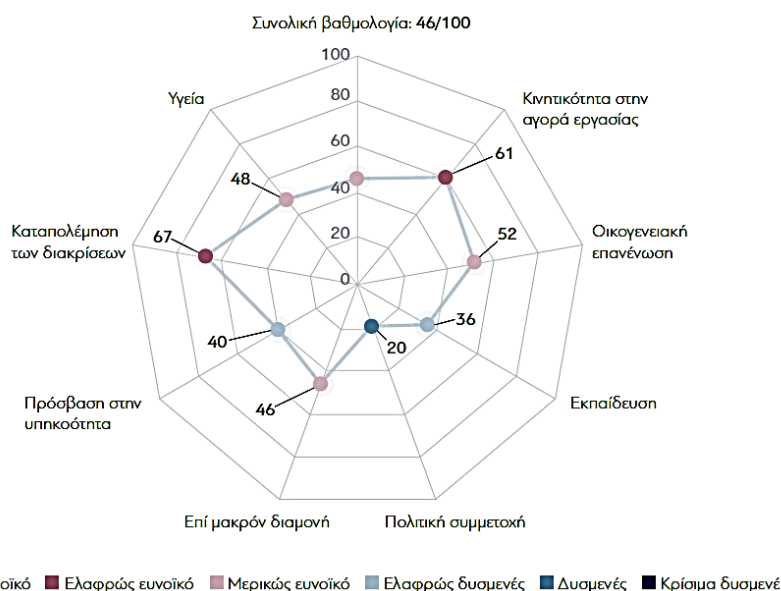
Μετά το 2014, με τις συνεχιζόμενες συγκρούσεις στη Μ. Ανατολή, η Ελλάδα – που μαζί με την Ιταλία, την Ισπανία, και τη Μάλτα αποτελούν τις κύριες πύλες εισόδου προσφύγων και οικονομικών μεταναστών στην Ε.Ε. – γίνεται το

¹ Επικ. Καθηγήτρια, Διευθύντρια Εργαστηρίου Δημογραφικών και Κοινωνικών Αναλύσεων (ΕΔΚΑ) | ΤΜΧΠΠΑ, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας | e-mail: ikokkali@uth.gr

² Την εικοσαετία αυτή, το φυσικό ισοζύγιο της χώρας (γεννήσεις-θάνατοι), στο οποίο περιλαμβάνονται και τα αντίστοιχα δεδομένα φυσικής κίνησης των αλλοδαπών, περιορίστηκε στις 60 χιλ. (Κοτζαμάνης, 2023: 33).

πέρασμα προς Βορρά ενάμιση εκατομμυρίου προσφύγων και αιτούντων άσυλο. Πολλοί απ' αυτούς παραμένουν «μπλοκαρισμένοι» στην Ελλάδα για μήνες ή/και χρόνια. Οι πληθυσμοί αυτοί, που χαρακτηρίζονται από το νεαρό της ηλικιακής τους δομής και τα πολύ υψηλά ποσοστά ανήλικων παιδιών (ασυνόδευτων ή συνοδευόμενων από την οικογένειά τους), θα μπορούσαν να συμβάλλουν στη βελτίωση των δημογραφικών δεικτών, εάν μέρος εξ αυτών είχε εγκατασταθεί μόνιμα στην Ελλάδα, τροποποιώντας, έτσι, το αρχικό μεταναστευτικό σχέδιο φυγής προς τη Βόρεια και τη Δυτική Ευρώπη. Η καταγραφή αρνητικών μεταναστευτικών ισοζυγίων καταδεικνύει, επομένως, ότι – μεταξύ άλλων – η Ελλάδα δεν κατόρθωσε (ή δεν θέλησε) να συγκρατήσει κάποιους απ' αυτούς τους διερχόμενους πληθυσμούς.

Γράφημα 1: Migrant Integration Policy Index:
Αξιολόγηση ανά τομέα πολιτικής ένταξης, Ελλάδα, 2020

Πηγή: Προσαρμογή από Solano & Huddleston, 2020 και <https://www.mipex.eu/greece>.
Ανακτήθηκε από διαΝΕΟσις (2024).

Η υπόθεση ότι οι πληθυσμοί αυτοί είναι – κατά το μάλλον ή ήττον – ανεπιθύμητοι στην Ελλάδα, όπως άλλωστε και οι μετανάστες είναι βάσιμη. Αποτυπώνεται εμφανώς τόσο σε έρευνες κοινής γνώμης, όπου καταγράφεται σχετικά χαμηλή αποδοχή των μεταναστών από τους Έλληνες, όσο και στον Δείκτη Πολιτικών Ενσωμάτωσης Μεταναστών (MIPEX, 2020), που για την Ελλάδα είναι χαμηλός σε σχέση με τον μέσο όρο της ΕΕ και του ΟΟΣΑ. Συγκεκριμένα, η επίδοση της Ελλάδας στον δείκτη MIPEX για το 2020 βαθμολογείται στο 46/100, δηλαδή χαμηλότερα από τον μέσο όρο των χωρών της ΕΕ (49/100) και του ΟΟΣΑ (56/100), (Βέπτας, 2023: 171- 172). Η Ελλάδα υστερεί σε μια σειρά από τομείς, όπως η εκπαίδευση, η πολιτική συμμετοχή, η μόνιμη παραμονή, η απόδοση υπηκοότητας, τα βασικά δικαιώματα και οι διακρίσεις (**Γράφημα 1**), (διαΝΕΟσις, 2024).

Πέρα από τη μη εγκατάσταση μέρους των διερχόμενων προσφύγων και αιτούντων άσυλο, και τη φυγή των μεταναστών που είχαν εγκατασταθεί στη χώρα τις προηγούμενες δεκαετίες, τα αρνητικά μεταναστευτικά ισοζύγια της τελευταίας δεκαετίας αφορούν εκροές που, όπως προαναφέρθηκε, οφείλονται και στη φυγή των νέων (ή λιγότερο νέων) Ελλήνων από τη χώρα. Όμως, η απώλεια του ακμαιότερου δημογραφικά τμήματος ενός πληθυσμού που γερνάει, σημαίνει ότι όλοι οι δημογραφικοί δείκτες επηρεάζονται αρνητικά, είτε άμεσα είτε έμμεσα, δεδομένου ότι αυτή η απώλεια συνιστά μείζον εμπόδιο στην δημογραφική δυναμική του πληθυσμού (Κοτζαμάνης, 2023: 33).

Φυγή νέων (και λιγότερο νέων) Ελλήνων και «διαρροή εγκεφάλων»

Όσον αφορά την αποδημία των νέων ημεδαπών στο εξωτερικό, η πρόσφατη έρευνα των Λαμπριανίδη και Συκά (2023) για την περίπτωση του ελληνικού brain drain, δίνει πολύ ενδιαφέροντα αν και αναμενόμενα αποτελέσματα σχετικά με τους λόγους για τους οποίους εγκαταλείπουν τη χώρα οι Μετανάστες Υψηλής Εξειδίκευσης/ ΜΥΕ (βλ. **Γραφήματα 2 και 3**). Μια πρώτη διαπίστωση αφορά το γεγονός ότι η φυγή από την Ελλάδα δεν οφείλεται μόνον στην οικονομική κρίση, αλλά κυρίως στην εύρεση εργασίας αντίστοιχης του επιπέδου σπουδών, με προοπτικές ανέλιξης, αντίστοιχες απολαβές και καλές εργασιακές συνθήκες. Οι «καλύτερες εργασιακές συνθήκες» προηγούνται των «οικονομικών απολαβών», γεγονός που υπογραμμίζει την δυσμενή κατάσταση στην οποία έχουν περιέλθει οι συνθήκες εργασίας στην Ελλάδα τα τελευταία χρόνια. Η δεύτερη αιτία της φυγής αφορά σε χρόνιες παθογένειες όπως η έλλειψη αξιοκρατίας. Η τρίτη αφορά ευρύτερα στους κοινωνικούς όρους διαβίωσης, όπως η ανοιχτή, ασφαλής, δυναμική και ανεκτική κοινωνία, αλλά και η γνωριμία με διαφορετικά πολιτισμικά περιβάλλοντα (Λαμπριανίδη και Συκάς, 2023: 196).

Εργασία & συνθήκες εργασίας

Η «διαρροή εγκεφάλων» στο εξωτερικό αναδεικνύει το ζήτημα της εργασίας και των συνθηκών εργασίας στην Ελλάδα σε βασικό λόγο εγκατάλειψης της χώρας. Είναι προφανές, ωστόσο, ότι αυτό δεν μπορεί να αφορά αποκλειστικά στην κατηγορία των ΜΥΕ, αλλά και άλλες κατηγορίες νέων εργαζόμενων. Υπενθυμίζεται ότι, κατά την εικοσαετία 1990-2009, με γοργούς ρυθμούς περιορίζεται ο ρόλος της πλήρους και σταθερής απασχόλησης στην Ελλάδα, υπέρ μιας μεγάλης ποικιλίας ευέλικτων μορφών εργασίας. Επιπλέον, «ελαστικοποιείται» ο εργάσιμος

χρόνος, ενώ περιορίζεται η προστασία από τις απολύσεις. Χαμηλά αμειβόμενη εργασία, εκτεταμένη επισφάλεια, ευέλικτη εργασία, κ.ό.κ. έχουν – μεταξύ άλλων – σοβαρές επιπτώσεις και στην απορρόθμιση του πλαισίου διαμόρφωσης των μισθών, το οποίο διολισθαίνει συνεχώς προς τα γενικά κατώτατα επίπεδα. Από τις αρχές του 2012 μέχρι τις αρχές του 2019, η μισθολογική συμπίεση των κατώτατων ορίων διατηρήθηκε αυτούσια (συμπίεση κατά 22% του κατώτατου μισθού σε σχέση με αυτόν που είχε προκύψει από την Εθνική Γενική Συλλογική Σύμβαση Εργασίας³), ενώ δημιουργήθηκε ο λεγόμενος «υποκατώτατος» μισθός για τους νέους έως 25 ετών συμπίεσμένος κατά 32%. Διαπιστώνεται από συγκριτικές έρευνες ότι, μέσα στη δεκαετία 2009- 2019, η Ελλάδα είναι η χώρα με τη μεγαλύτερη επιδείνωση των συνθηκών εργασίας στον ευρωπαϊκό χώρο (Κουζής, 2022). Ενδεικτική αυτής της διολίσθησης είναι, αναμφίβολα, και η ραγδαία αύξηση των εργατικών ατυχημάτων κατά 11,7% το 2022 σε σχέση με το 2021, ενώ παρουσίασαν αύξηση κατά 12,9% και κατά το διάστημα 2020/2021, σύμφωνα με τα δεδομένα της ΕΛΣΤΑΤ⁴.

Γράφημα 2: Λόγοι φυγής από την Ελλάδα

Γράφημα 3: Λόγοι προσέλκυσης στη συγκεκριμένη χώρα

Πηγή: Λαμπριανίδης κ.ά. (2021). Ανακτήθηκε από το Λαμπριανίδης και Συκάς, 2023: 197.

Ειδικότερα σε σχέση με τις συνθήκες εργασίας των νέων ηλικίας 17-34 ετών, πρόσφατη έρευνα⁵ κατέγραψε ότι 1 στα 3 άτομα δυσκολεύεται να καλύψει τις μηνιαίες ανάγκες του, ενώ ένα ποσοστό 12,2% συχνά αναγκάζεται να δανειστεί χρήματα για να ανταπεξέρθει στα έξοδα του μήνα. Είναι ενδιαφέρον ότι, σε σχέση με την τωρινή τους δουλειά, το 35,6% των νέων εργαζομένων θεωρούν ότι οι δεξιότητες τους είναι υψηλότερες απ' αυτές που απαιτούνται για να κάνουν τη δουλειά τους, ποσοστό που φτάνει το 48,3% στους/ις κατόχους μεταπτυχιακού/διδακτορικού διπλώματος. Επιπλέον, το 30,9% των νέων δουλεύουν πάνω σε αντικείμενο άσχετο από αυτό που σπούδασαν. Παράλληλα, το 37,3% των νέων του δείγματος σκέφτονται να φύγουν στο εξωτερικό για να αναζητήσουν καλύτερη θέση εργασίας (14,4% απαντούν «Ναι», και 22,9% «μάλλον ναι»). Στους/ις κατόχους μεταπτυχιακού/διδακτορικού το ποσοστό όσων σκέφτονται να φύγουν καταγράφεται στο 36,8% (21,2% «Ναι», και 15,6% «μάλλον ναι»). Επιπλέον, σχεδόν 1 στα 10 άτομα με μεταπτυχιακό/ διδακτορικό δίπλωμα σκέφτονται να μείνουν στην Ελλάδα και να αναζητήσουν εξ αποστάσεως εργασία στο εξωτερικό. Συγκεκριμένα στις ηλικίες 17-24 ετών, το ποσοστό όσων σκέφτονται να φύγουν στο εξωτερικό ανέρχεται στο 44,4% του δείγματος.

Προς επίρρωση των παραπάνω ευρημάτων, σύμφωνα με στοιχεία του ΟΟΣΑ (2019), η Ελλάδα κατατάσσεται στη δεύτερη υψηλότερη θέση στην ΕΕ-27 σε όρους πλεονάσματος δεξιοτήτων, και στην τέταρτη υψηλότερη μεταξύ των χωρών του ΟΟΣΑ, ενώ ηγείται επίσης αυτών ως προς την αναντιστοιχία της θέσης εργασίας και του αντικείμενου των σπουδών⁶. Σύμφωνα με τους δείκτες που υπολογίζει το CEDEFOP, το ποσοστό πλεονάσματος δεξιοτήτων μεταξύ των νέων πτυχιούχων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης ηλικίας 25-34 ετών στην Ελλάδα είναι το υψηλότερο μεταξύ των χωρών της ΕΕ-27. Αυτή η μη ευθυγραμμισμένη σχέση προσφοράς και ζήτησης δεξιοτήτων σημαίνει ότι τα πιο καταρτισμένα άτομα σε θέσεις που απαιτούν χαμηλότερες δεξιότητες λαμβάνουν χαμηλότερους μισθούς και

³ Δεν είναι τυχαίο ότι από το 100% των εργαζομένων στον ιδιωτικό τομέα που το 2012 καλύπτονταν από μια συλλογική σύμβαση, την Εθνική Γενική, σήμερα, σύμφωνα με τις τελευταίες εκτιμήσεις, το αντίστοιχο ποσοστό δεν υπερβαίνει το 30% και κυριαρχούν οι εξατομικευμένες σχέσεις εργασίας (Κουζής, 2022).

⁴ Βλ. αντίστοιχα <https://www.statistics.gr/documents/20181/afcfdbdf-7fff-8c3a-28c5-214634281858> και <https://www.statistics.gr/documents/20181/5af59afd-0598-4622-2593-0fcbed3d3178>

⁵ Βλ. αποτελέσματα του ερευνητικού προγράμματος "Youth Precarity" στο <https://eteron.org/report-youth-precarity-2024/>. Βλ. επίσης και το Τσιώλης (2023), όπου καταγράφονται εκδηλώσεις εργοδοτικού αυταρχισμού και αυθαιρεσίας, όπως η άσκηση λεκτικής και σωματικής βίας, απειλές, σεξουαλική παρενόχληση, καταστρατήγηση του ωραρίου εργασίας, μη έγκαιρη καταβολή των δεδουλευμένων, μη καταβολή μισθού κατά τις ημέρες ασθένειας, άρνηση χορήγησης νόμιμης άδειας κ.α.

⁶ Βλ. επίσης SECTORS IN FOCUS (2024).

ενδεχομένως μικρότερη ικανοποίηση από την εργασία τους, καθώς οι δυνατότητές τους δεν αξιοποιούνται πλήρως και δεν αποζημιώνονται επαρκώς (CEDEFOP, 2023).

Συμπερασματικά, η όποια μετασχηματιστική πολιτική προς όφελος της μισθωτής εργασίας των νέων οφείλει να θέσει στο επίκεντρο τους αξιοπρεπείς μισθούς, τη σταθερή εργασία, τη ριζική μείωση του χρόνου εργασίας, καθώς και την αντιστοίχιση προσφοράς και ζήτησης δεξιοτήτων, η οποία έχει αντίκτυπο – εκτός από το ύψος του μισθού – και στο βαθμό ικανοποίησης από την εργασία. Δεν είναι, άλλωστε, τυχαίο ότι αυτό αποτελεί πρωτεύοντα λόγο φυγής (ή προσδοκίας φυγής) των νέων Ελλήνων στο εξωτερικό. Είναι βέβαιο ότι, εάν δεν αλλάξουν προς το ευνοϊκότερο τα παραπάνω, κάθε συζήτηση περί υπογεννητικότητας των νέων ανθρώπων φαντάζει άκαιρη.

Στέγαση

Το ζήτημα της στέγασης, που αναδεικνύεται σε μείζον τα τελευταία χρόνια, έρχεται να προστεθεί στα παραπάνω. Στο παρελθόν, τα υψηλά ποσοστά ιδιοκατοίκησης των Ελλήνων (σε σχέση με τους ευρωπαϊκούς μέσους όρους) αποτέλεσαν δικλείδα ασφαλείας για δύσκολες περιόδους (πχ. λιτότητας, μνημονίων). Ως έναν βαθμό, τα υψηλά ποσοστά ιδιοκατοίκησης υποκαθιστούσαν την ανύπαρκτη κοινωνική κατοικία στην Ελλάδα⁷, αλλά και την απουσία ουσιαστικής μέριμνας για οικονομικά προσιτή στέγη, από μεριάς της Πολιτείας. Με βάση τα στοιχεία της Eurostat, τα τελευταία χρόνια, καταγράφεται σημαντική μείωση του ποσοστού ιδιοκατοίκησης στην Ελλάδα: από 74,0%, το 2014, σε 69,6%, το 2023⁸. Ταυτόχρονα, το 2022, η Ελλάδα βρίσκεται κάτω από τον ενωσιακό μέσο όρο όσον αφορά τον μέσο αριθμό δωματίων ανά άτομο: 1,6 δωμάτια/άτομο στην ΕΕ έναντι 1,3 για την Ελλάδα. Επίσης, με βάση τα ίδια στοιχεία, το 28% του πληθυσμού στην Ελλάδα ζει σε συνθήκες υπερπληθυσμού της κατοικίας τους, έναντι 16,8% στην ΕΕ⁹. Η εικόνα χειροτερεύει εάν εξετάσουμε χωριστά τους νέους ηλικίας 15-29 ετών που ζούσαν σε «υπερπλήρη νοικοκυριά»: στην ΕΕ ανέρχεται σε 26% (έναντι, όπως προαναφέρθηκε, 16,8% για το συνολικό πληθυσμό), ενώ, ειδικά στην Ελλάδα φτάνει το 46% (έναντι 27,5-28% στον συνολικό πληθυσμό).

Σε αυτό το δυσμενές πλαίσιο, δεν είναι τυχαίο ότι, σύμφωνα με τα πιο πρόσφατα στοιχεία της Eurostat (**Πίνακας 1**), το ποσοστό νεαρών ενηλίκων 18-34 ετών που ζουν με τους γονείς τους, όντας «μισθωτοί πλήρους απασχόλησης» (κατά δήλωσή τους), στην Ελλάδα ξεπερνά το 39% (έναντι του ευρωπαϊκού μέσου όρου των 27 που είναι στο 37% και των χωρών της Ευρωζώνης που φτάνει το 34,8%). Το 2023, οι νέοι στην Ελλάδα άφησαν το σπίτι των γονιών τους στα 30,6 έτη κατά μέσο όρο, ενώ στην ΕΕ το κατά μέσο όρο σε ηλικία 26,3 ετών.

Πίνακας 1: Ποσοστό (%) ενηλίκων ηλικίας 18-34 ετών που ζουν με τους γονείς τους/ Μισθωτοί πλήρους απασχόλησης. Έρευνα EU-SILC

	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Ευρωπαϊκή Ένωση – 27 χώρες (από το 2020)	33,4	34,2	34,2	35,8	35,9	36,9	35,5	35,8	36,2	37,0
Ευρωζώνη – 20 χώρες (από το 2023)	30,2	31,1	30,8	32,7	33,2	34,6	32,8	33,0	33,3	34,8
Ελλάδα	27,8	27,9	28,6	30,3	32,7	33,7	32,2	32,2	35,2	39,1

Πηγή: Eurostat, 2024: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/ilc_lvps09_custom_13173726/default/table?lang=en

Γνωρίζουμε, ωστόσο, ότι η συμβίωση των νέων ζευγαριών αυξάνει τις πιθανότητες έλευσης του πρώτου παιδιού και επιταχύνει τη δημιουργία οικογένειας. Σε αντίθεση με άλλες ευρωπαϊκές χώρες, στην Ελλάδα αυξάνεται η ηλικία αποχώρησης από την οικογενειακή εστία, η μέση ηλικία στον γάμο και η αντίστοιχη στην απόκτηση των παιδιών. Αυτό, σωρευτικά, και σε συνδυασμό με άλλες αρνητικές παραμέτρους, έχει επιπτώσεις όχι μόνον στη δημιουργία οικογένειας και στην ηλικία τεκνοποίησης, αλλά και στον αριθμό των παιδιών που θα αποκτήσουν οι νεότερες γενεές (βλ. Κοτζαμάνης, 2023). Επομένως, όταν η Πολιτεία κρούει των κώδωνα του κινδύνου για το «δημογραφικό» και την υπογεννητικότητα, οφείλει ταυτόχρονα να μεριμνήσει για το ζήτημα της στέγασης των νέων ενηλίκων, το οποίο ουδόλως είναι αμελητέο.

Κράτος πρόνοιας και υπηρεσίες για την οικογένεια & το παιδί

Σε συνέχεια των παραπάνω, στην Ελλάδα δεν υπάρχει ένα ευνοϊκό περιβάλλον για την οικογένεια και το παιδί, ενώ όσον αφορά το επίπεδο έναρμόνισης της επαγγελματικής με την οικογενειακή ζωή, βρίσκεται μακράν κάτω των ευρωπαϊκών μέσων όρων. Για παράδειγμα, οι δαπάνες για οικογενειακές πολιτικές βρίσκονται σε πολύ χαμηλότερα επίπεδα από τον μέσο όρο της ΕΕ, τόσο ως ποσοστό του ΑΕΠ όσο και σε κατά κεφαλήν όρους (**Γράφημα 4**). Επίσης, ενώ τα εφάπαξ οικογενειακά επιδόματα βρίσκονται σε σχετικά υψηλό επίπεδο, η Ελλάδα βρίσκεται σε χαμηλότερα επίπεδα σε σύγκριση με τον μέσο όρο της ΕΕ όσον αφορά τα περιοδικά επιδόματα σε χρήμα για την οικογένεια και το παιδί, καθώς και σε κατά κεφαλήν δαπάνες για τις παροχές σε είδος (Βέττας, 2023: 169, 171- 172).

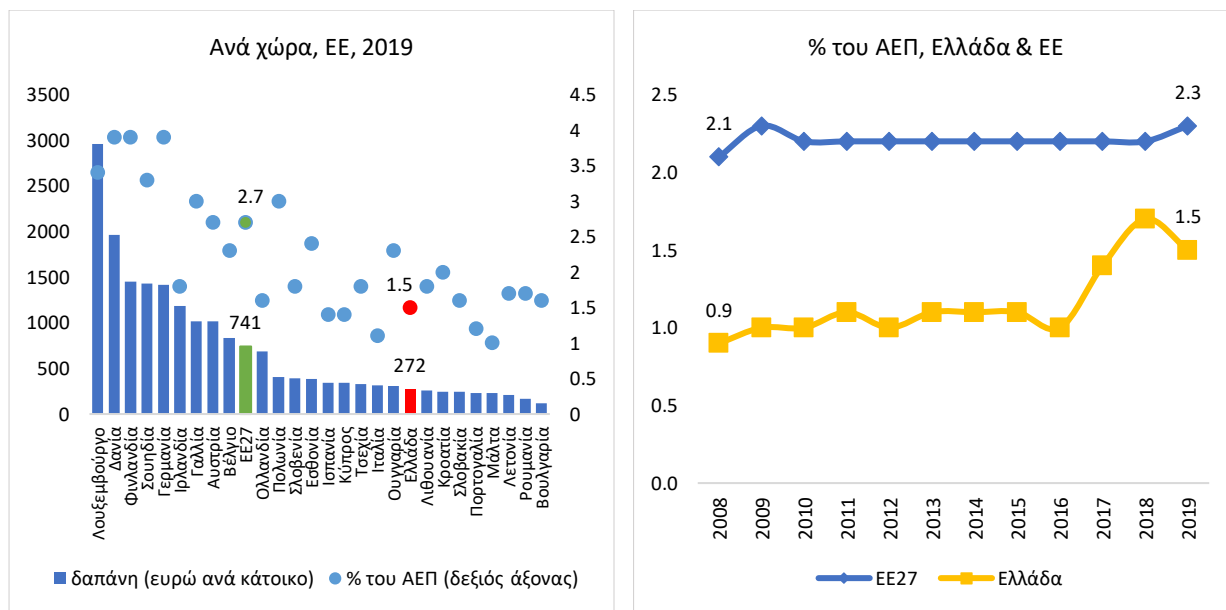
⁷ Κατά μέσο όρο, η κοινωνική στέγη αποτελεί το 8% του συνολικού στεγαστικού αποθέματος στην ΕΕ, σύμφωνα με την έκθεση του ΟΟΣΑ για την προσιτή στέγαση (βλ. <https://gr.euronews.com/business/2024/05/13/housing-own-or-rent>). Βλ. επίσης <https://www.housingeurope.eu>

⁸ Ενδεχομένως, στη μείωση του ποσοστού ιδιοκατοίκησης συμβάλλει θετικά η απελευθέρωση των πλειστηριασμών ακινήτων, που φαίνεται να έχει διευκολυνθεί από την πρόσφατη αλλαγή νομοθεσίας (2022-2023). Με βάση τα στοιχεία της πλατφόρμας πλειστηριασμών e-auction, από 01/01/2022 ως 31/12/2023, έγιναν 96.456 πλειστηριασμοί κάθε κατηγορίας ακινήτων. Απ' αυτούς, οι 38.976 αφορούσαν κατοικίες. Όσον αφορά τους πλειστηριασμούς κατοικίας που ολοκληρώθηκαν κατά το διάστημα αυτών των 24 μηνών, καταγράφονται 27.925 ολοκληρωμένοι πλειστηριασμοί κατοικιών (βλ. <https://www.eauction.gr/>).

⁹ βλ. <https://gr.euronews.com/business/2024/05/13/housing-own-or-rent>

Με άλλα λόγια, βρίσκονται σε χαμηλά επίπεδα οι παροχές που διατίθενται σε σταθερή βάση, και είναι αυτές που θα υποστήριζαν, αφενός, την οικογένεια μακροπρόθεσμα, και, αφετέρου, τον όποιον οικογενειακό προγραμματισμό. Γενικότερα, σύμφωνα με στοιχεία του ΟΟΣΑ, το 2015, ανάμεσα στις 36 εξεταζόμενες χώρες, η Ελλάδα βρισκόταν στην προ-τελευταία θέση (πριν από την Τουρκία) σε ό,τι αφορά δημόσιες μεταφορές σε χρήμα, υπηρεσίες και φορολογικές διευκολύνσεις. Και, ταυτόχρονα, βρισκόταν στην τελευταία θέση, σε σχέση με τις δημόσιες δαπάνες για την εκπαίδευση και την φροντίδα στην πρώιμη παιδική ηλικία (Κοτζαμάνης, , 2023: 29-30). Επιπρόσθετα, στην Ελλάδα, είναι ιδιαίτερα υψηλό το επίπεδο των άμεσων ιδιωτικών δαπανών για την υγεία, καθώς και για τη δημόσια φαρμακευτική και νοσοκομειακή δαπάνη. Σε σύγκριση με άλλες χώρες του ΟΟΣΑ, είναι πολύ χαμηλή η δημόσια δαπάνη για μακροχρόνια φροντίδα, πρόληψη και πρωτοβάθμια φροντίδα υγείας (Βέττας, 2023: 171).

Γράφημα 4: Δημόσιες δαπάνες για οικογενειακές πολιτικές

Πηγή: Eurostat, ESSPROS. Ανακτήθηκε από το Βέττας, 2023: 170.

Συμπεράσματα

Εάν μειώνονται οι γεννήσεις στην Ελλάδα τις τελευταίες δεκαετίες, δύο λόγοι εντοπίζονται καταρχήν γι' αυτό, εντός του πεδίου της Δημογραφίας:

1. Μειώνεται συνολικά το πλήθος των γεννήσεων, γιατί μειώνεται το πλήθος των παιδιών ανά γυναίκα (η συγχρονική γονιμότητα στην Ελλάδα δεν ξεπερνά πλέον τα 1,4παιδιά/γυναίκα).
2. Ο πληθυσμός αναπαραγωγικής ηλικίας (δηλαδή 15-49 ετών), τις τελευταίες δεκαετίες, βαίνει μειούμενος, είναι πλέον μικρός, και, με βάση τις διαθέσιμες προβολές, θα μειωθεί περαιτέρω στο μέλλον. Ο συρρικνωμένος αυτός πληθυσμός μειώνεται επιπλέον και λόγω της φυγής από την Ελλάδα νέων ανθρώπων παραγωγικής και αναπαραγωγικής ηλικίας.

Πέραν, όμως, από τις παραπάνω δημογραφικές αδράνειες, στο παρόν, προσπαθήσαμε να αναδείξουμε άλλες πτυχές του «δημογραφικού» ζητήματος που σχετίζονται με την «υπογεννητικότητα» αλλά αφορούν λιγότερο τη δημογραφία και περισσότερο τις προκλήσεις που αντιμετωπίζει η Ελλάδα σήμερα, στο πεδίο των κοινωνικών πολιτικών. Υπάρχει ένα πλαίσιο ζωής στην Ελλάδα – καταρχήν, οι συνθήκες διαβίωσης και εργασίας, τόσο για τους Έλληνες όσο και για τους αλλοδαπούς – που χρίζει συνταρακτικών βελτιώσεων σχεδόν σε όλους τους τομείς της καθημερινότητας: στέγαση, εργασία, υγεία, εκπαίδευση, παροχές για την οικογένεια και το παιδί, κλπ. Επιπλέον, ειδικά σε σχέση με τις νεότερες γενιές που βρίσκονται στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος σχετικά με την υπογεννητικότητα, η μεγάλη φυγή στο εξωτερικό, αλλά και η προσδοκία πολλών ακόμα νέων για αποδημία από την Ελλάδα, όπως καταγράφεται από σχετικές έρευνες, αναδεικνύουν ακριβώς τη σοβαρότητα της κατάστασης σε σχέση με αυτό το (δυσμενές) πλαίσιο διαβίωσης. Σε αυτό το πλαίσιο, τίθεται επιτακτικά το δυσάρεστο ερώτημα **κατά πόσο η Ελλάδα σήμερα είναι ένας «καλός τόπος να ζεις και να κάνεις οικογένεια και παιδιά»**, ειδικά όσον αφορά τις νεότερες γενιές.

Θα ήταν σημαντικό να κατανοήσουμε ότι δεν υπάρχει πιθανότητα να πειστούν οι νέοι άνθρωποι ότι πρέπει να κάνουν (περισσότερα) παιδιά για το «καλό της πατρίδας», όπως συχνά υπονοείται στο δημόσιο λόγο. Ούτε, βέβαια, μπορεί να αποτελέσει κίνητρο η όποια αποσπασματική επιδοματική πολιτική (όπως για παράδειγμα το bonus στη γέννηση), που δεν δίνει καμία εγγύηση στους νέους γονείς ότι θα μπορέσουν να ανταπεξέρθουν στις απαιτήσεις της ανατροφής ενός ή περισσότερων τέκνων, στηριζόμενοι από την Πολιτεία, τουλάχιστον έως την ενηλικίωση

αυτών. Και αυτό, σε ένα ευρύτερο πλαίσιο, όπου επικρατούν ασταθείς σχέσεις εργασίας που δεν προστατεύονται (ιδίως όσον αφορά τους νέους εργαζόμενους και τις νέες εργαζόμενες), και με συνεχή τον υπαρκτό κίνδυνο της ανεργίας. Ας υπενθυμίσουμε, άλλωστε, ότι η οποία ανταγωνιστικότητα της ελληνικής οικονομίας στηρίζεται στην χαμηλόμισθη (και εν μέρει στην αδήλωτη) εργασία. Αυτό, αν εξετάσουμε τα τελευταία στοιχεία της ΕΛΣΤΑΤ, δεν επιφέρει ούτε αύξηση της παραγωγικότητας, ούτε ενσωμάτωση των νέων τεχνολογιών και της κοινωνίας της πληροφορίας, ούτε στήριξη των ασφαλιστικών ταμείων. Σε αντιδιαστολή, αξίζει να θυμηθούμε τον βασικότερο λόγο για τη «διαρροή εγκεφάλων» από την Ελλάδα, ήτοι την εύρεση εργασίας αντίστοιχης του επιπέδου σπουδών, με προοπτικές ανέλιξης, αντίστοιχες απολαβές και καλές εργασιακές συνθήκες... Ζητούμενα των οποίων η έλλειψη στην Ελλάδα επιβεβαιώνεται τόσο από τα στοιχεία του ΟΟΣΑ όσο και από του CEDEFOP. Ταυτόχρονα, στην Ελλάδα σήμερα, το δικαίωμα σε προσιτή στέγη αμφισβητείται διαρκώς από τις λεγόμενες δυνάμεις τις αγορές, οι οποίες φαίνεται να βαίνουν ανεξέλεγκτες, με ό,τι αυτό σημαίνει για την ευρύτερη ευημερία του κοινωνικού συνόλου, αλλά και πιο επιτακτικά για την ευημερία των νέων ανθρώπων, οι οποίοι αδυνατούν να αποχωριστούν την γονική εστία, ακόμα και όταν εργάζονται. Επαναφέροντας, λοιπόν, το προηγούμενο ερώτημα, αξίζει να αναρωτηθούμε γιατί αυτή η συνθήκη να είναι ελκυστική για τον οποιονδήποτε, πόσο μάλλον για τους νέους ανθρώπους.

Εν κατακλείδι, στην ήδη βεβαρημένη πληθυσμιακή δομή της χώρας, θα μπορούσαμε να πούμε σχηματικά ότι το πλαίσιο ζωής στην Ελλάδα σήμερα φαίνεται πως είτε ωθεί τους νέους ανθρώπους στη φυγή είτε στην ατεκνία. Και αυτά είναι πολύ βασικά διακυβεύματα, στην περίπτωση που θα θέλαμε να περιορίσουμε την υπογεννητικότητα και το εύρος της μείωσης του πληθυσμού της χώρας στις επόμενες δεκαετίες. Οι όροι διαβίωσης στην Ελλάδα, συμπεριλαμβανομένων των συνθηκών εργασίας και των απολαβών από την εργασία, αποτελούν κρίσιμο παράγοντα για τη φυγή των νέων Ελλήνων στο εξωτερικό. Επομένως, η συζήτηση θα έπρεπε να στραφεί στη βελτίωση των όρων διαβίωσης – συμπεριλαμβανομένων και των όρων στέγασης – των ατόμων νεαρής ηλικίας. Αυτή η βελτίωση στους όρους διαβίωσης οφείλει να αφορά τόσο τους νεαρούς Έλληνες και Ελληνίδες όσο και τους νεαρότατους προσφυγικούς και μεταναστευτικούς πληθυσμούς που κατά καιρούς διέρχονται και διαμένουν στη χώρα (ακόμα και για εποχική εργασία στον τουρισμό). Αυτό σημαίνει ότι οφείλουμε, μεταξύ άλλων, να εστιάσουμε και στις πολιτικές για τη μετανάστευση. Όπως, πολύ εύγλωττα εξηγεί ο Γενικός Διευθυντής του Ιδρύματος Οικονομικών & Βιομηχανικών Ερευνών (IOBE), Ν. Βέττας (2023: 171- 172), διαγράφεται επιτακτικά η ανάγκη «για την ανάπτυξη ενός συνεκτικού πλαισίου μεταναστευτικής πολιτικής με στόχο την ενσωμάτωση των μεταναστών στην οικονομική και κοινωνική ζωή της Ελλάδας, την προσέλκυση περισσότερων αλλοδαπών υψηλής κατάρτισης (αλλά και όχι μόνο), και την εξασφάλιση των κατάλληλων συνθηκών, αφενός, για την ανακοπή των μεταναστευτικών εκροών των νεαρών Ελλήνων και Ελληνίδων στο εξωτερικό, και, αφετέρου, για τον επαναπατρισμό τους».

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Βέττας, Ν. (2023). Δημογραφικό ζήτημα: οικονομικές επιδράσεις και προτάσεις πολιτικής. Στο: Κοτζαμάνης, Β. (Επιμ.), *Δημογραφικά Προτάγματα*. Βόλος: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας, σ.σ. 165-185.
- CEDEFOP (2023). *Skills forecast - Greece*. Διαθέσιμο στο: https://www.cedefop.europa.eu/files/skills_forecast_2023_greece.pdf
- διαΝΕΟσις (2024). Ένταξη μεταναστών και προσφύγων στην Ελλάδα. Οι πολιτικές ενσωμάτωσης στη χώρα και οι προκλήσεις του μέλλοντος. Διαθέσιμο στο https://www.dianeosis.org/wp-content/uploads/2024/09/Immigration_brochure-v4.pdf [Ολόκληρη η έρευνα «Εμπόδια και Ευκαιρίες Συνύπαρξης» διαθέσιμη στο <https://www.dianeosis.org/research/emprodia-kai-efkairies-synyparksis/>]
- διαΝΕΟσις (2016). Η Πληθυσμιακή Εξέλιξη της Ελλάδας (2015-2050). Εργαστήριο Δημογραφικών και Κοινωνικών Αναλύσεων (ΕΔΚΑ), Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας. Διαθέσιμο στο https://www.dianeosis.org/wp-content/uploads/2016/10/EKTHESH_A_KEF_1_2_11_10.pdf
- Κοτζαμάνης, Β. (2023). Δημογραφικές εξελίξεις και πληθυσμιακές ανακατατάξεις στην Ελλάδα (19ος αι. ως σήμερα). Στο: Κοτζαμάνης, Β. (Επιμ.), *Δημογραφικά Προτάγματα*. Βόλος: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας, σ.σ. 9-44.
- Κουζής, Γ. (2022). Η μεγάλη εργασιακή απορρύθμιση. Τα 30+ χρόνια προς το ευέλικτο πρότυπο. Εκδόσεις Τόπος.
- Λαμπριανίδης, Α. και Συκάς, Θ. (2023). Brain drain από την Ελλάδα: Αναπτυξιακές και δημογραφικές προεκτάσεις. Στο: Κοτζαμάνης, Β. (Επιμ.), *Δημογραφικά Προτάγματα*. Βόλος: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας, σ.σ. 187-208.
- SECTORS IN FOCUS (2024). Education– Skills and workforce in the Greek labor market. Alpha Bank Economic Research, July 2024. Διαθέσιμο στο https://www.alpha.gr/-/media/AlphaGr/Files/Group/Agores/Sectors-in-Focus/Sectors-in-focus_Education_Skills_Labor-force_July2024.pdf
- Τσιώλης, Γ. (2023). Επισφαλείς βιογραφίες. Εργασιακές διαδρομές και ταυτότητες στον μετασχηματιζόμενο κόσμο της εργασίας. Εκδόσεις Gutenberg.

Δημογραφικά Νέα, 49, 2025 | ISSN: 1791-5880

Περιοδική έκδοση του Εργαστηρίου Δημογραφικών και Κοινωνικών Αναλύσεων (ΕΔΚΑ) του Παν. Θεσσαλίας & Ινστιτούτου Δημογραφικών Ερευνών και Μελετών (ΙΔΕΜ)

Υπεύθυνη σύνταξης: Ιφιγένεια Κοκκάλη, ikokkali@uth.gr

ΕΔΚΑ: Πεδίον Άρεως, Βόλος, 38334, τηλ. 24210 74430 | e-mail: demolab@prd.uth.gr

ΙΔΕΜ: Λεωφ. Συγγρού 154, Αθήνα, 17161, τηλ. 2109315288, e-mail: indemography@gmail.com

Το τεύχος είναι διαθέσιμο στο <https://demography-lab.prd.uth.gr/> και <https://x-demography.gr/EDKA/demographika-feukhe-apo-to-edka>, όπου θα βρείτε την πλήρη σειρά των «Δημογραφικών Νέων», καθώς και στο <https://indemography.gr/category/enimerosi/delfia/>